

ПЪТЯТ КЪМ СОФИЯ

Петър Стоянович

ПЪТЯТ КЪМ СОФИЯ
произход, образование и мотивация
на принц Фердинанд Сакс-Кобургски и Готски
за мисията в България

българска, първо издание

© Петър Стоянович, *автор*

© Сунай Джумалъ, *дизайн*

Издателство Фабер, 2021 г.

ISBN 978-619-00-1341-9

Петър Стоянович

ПЪТЯТ КЪМ СОФИЯ

ПРОИЗХОД, ОБРАЗОВАНИЕ И МОТИВАЦИЯ
НА ПРИНЦ ФЕРДИНАНД САКС-КОБУРГСКИ И ГОТСКИ
ЗА МИСИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Монограм на принц Фердинанд, нарочно изработен на кирилица за участието му
в коронацията на цар Александър III (1883 г.)

Съдържание:

Увод

Глава 1

България и Балканите — образ и подобие

Глава 2

Личност и публичен образ на принца

Глава 3

Семейство, майка, образование

Глава 4

Кампании срещу произхода му

Глава 5

В огледалото на предшественика

Глава 6

Същинската подготовка за новата мисия

Глава 7

Пътуване за България и коронация

Заклучение

Увод

Ще се намерят съвременници да кажат, че избраното заглавие — „Пътят към София“ — е претенциозно, без да казва нещо конкретно. Въпреки постепенното възвръщане на нормалността в оценката за личността и преценката на делото на цар Фердинанд, ще има хора, за които той веднъж превърнат в национална изкупителна жертва трябва да остане в тъмнината на откъдно без право на историческа обективност и на нов поколенчески прочит. Вече чувам и скептичните коментари на трети лица, за които ролята на държавния глава е била периферна, следваща събитията и без реална заслуга за европеизирането на държавата ни в края на XIX и началото на XX век.

Безспорно е, че да се заложиш с нов прочит на личността и делото на човек с измеренията на цар Фердинанд граничи с житейско предизвикателство. Но както и досега в скромните ми публикации, придържал съм се до предела на търпението си към фактите и обективността на техния прочит, който далеч невинаги ме е радвал. Когато имаш дързостта да запалиш кандило, трябва да имаш смелостта да понесеш онова, което то огрява.

„Пътят към София“ е едно от възможните заглавия на представената тук монография. Тепърва ще стане ясно дали е най-подходящото, но със сигурност е кратко и ясно. Безвъзвратното движение на България по европейския път — това е в края на краищата основната заслуга на цар

Фердинанд, независимо, че за него могат да се кажат още много неща, и много добри, и твърде отрицателни. Във вечното си недоволство и търсене на „кусур“ ние, българите, сме свикнали да разтерзаем човека до дъно, да го дискредитираме до неузнаваемост, само и само да намерим причина да го намразим, което е най-удобното и първично, при това засищащо усещане.

Отдавна е време да погледнем на историята си модерно и обективно. И ако първото е практически невъзможно при продължаващото неовъзрожденско начало в мисленето и образованието ни, то второто е не само възможно, но и zákъсняло. Колкото и да противоречи на чернобелия национален епос, поне професионалната гилдия е морално задължена да преосмисли процесите и ролята в тях на редица лица от времето на националното ни пробуждане насам (че само от тогава ли?). Отрадни са започналите опити за вдигане на завесата пред една сцена като българската, която е и по-дълбока, и по-интересна от едноплановите скици, които често доминират делника и празника ни. На едно от първите места в това генерално преосмисляне седи цар Фердинанд, комуто дължим поне едно: обективно оценяване на извършеното, безстрастно балансиране на заслугите и освобождаване му от ролята на универсалния грешник на новата ни история. Едва тогава и много бързо ще осъзнаем, че ролята му на водач на държавата, на пример, арбитър и посланик на европеизацията на Ориента е била от особена важност за България.

След изследванията ми за подготовката и причините за геостратегическия обрат на България във втората поло-

вина на XIX век на базата на документи от австро-унгарското министерство на външните работи¹, след интимния биографичен прочит на връзките между поданиците и царстващия дом² и изясняване проблема с кандидатурите за българския трон в апогея на т. нар. „българска криза“³, за мен на дневен ред е посвещаването на големия background на младия Кобургски принц. Това са духовното и материално наследство, сред което се ражда и израства принц Фердинанд, спецификите на родствената му история, дълбочината и нюансите на образованието му – и като венец на всичко това, превръщането на тези дарби и усвоени знания в мотивация да управлява, да модернизира и да следва една ясна европейска посока.

Принц Фердинанд се ражда в навечерието на българското църковно и политическо освобождаване и без да иска напредъкът на неговите дни върви паралелно с развитието на българската държава. Много преди да има и отсянка от намерение да се обвърже с българския престол той бива подготвян за роля в *Crème de la crème* на европейското общество, без ясната накъде и как ще опъне платната му Провидението. Университетите на майка му Клементина Орлеанска са несъизмерими с никое формално заведение и учебен план: те са възпитание от царе на царе, по царски. В осмислянето на родовата кръв у младия аристократ величественото върви ръка за ръка с делничното, геро-

¹ Между Дунав и Нева. С., ЛиК: 1999.

² Известният непознат. Иван Стоянович-Агжелето 1862-1947. С., Сиела: 2012.

³ Междущарствието, кризата и битката за българския трон (1886-1887). Солити и статистика – от Батенберг до Кобург. С., Захарий Стоянов: 2017.

ичното с трагикомичното, подлото със справедливото. Фердинанд ще използва във всеки нужен момент произхода си от Бурбоните, Орлеаните, Сакс-Кобургите или от маджарските магнати Кохари, за да обслужи своята роля – на висш аристократ, но и на български владетел.

Целите на представената монография са пряко свързани с обекта на изследването – личността, обкръжението и средата на младия принц Фердинанд в десетилетията до възшествието му. С това на практика се обработва целия период преди встъпването му в длъжност. Това е своеобразен първи изследователски пласт, който може да бъде определен като лична биография на бъдещия владетел. Вторият изследователски пласт е проследяване на процеса на възпитание и мотивация на младия аристократ като носител на бъдещи отговорности на управленец – без никаква географска и национална фиксация. Това се случва на фона на неговото съжителство с най-висшите прослойки на благородническа Европа, стъпва върху дълбоки династични натрупвания и паралелно черпи от извора на владетелската практика на няколко европейски двора. Третият изследователски пласт е представянето на голяма част от европейската история с акцент върху 19 век. Това е направено с оглед скициране на ярка картина на епохата и създаването на по-плътен образ на изследвания субект. Специфичен четвърти пласт на изследването е сериозният обзор на историческото и друго наследство на едни от най-непознатите прародители на принц Фердинанд – графовете, впоследствие князете Кохари, маджарски магна-

ти, принадлежащи към най-висшата прослойка управленци на Кралство Унгария през по-миналия век, дали финансовата база за голямата кариера на католическия клон на рода Сакс-Кобург и Гота.

Конкретните задачи, които монографията си поставя, са свързани с формулираните по-горе цели:

- Проследяване на най-ранната биография на рода Сакс-Кобург, която въпреки поредица на лични данни и проучвания в чужди държави, все още е недостатъчно известно у нас;
- Изследване на развитието на публичния образ на принца и семейството му в пресата и в публичността. Преодоляна е типичната за подобни изследвания липса на прецизност в датировките, изписването на имената и са отстранени някои натрупани през годините неверни твърдения;
- Ясно и пълно представяне на периода на обучение на младия принц: хуманитарно и военно, при което досега сме били свидетели на огромни разминавания на данни във всяко отношение;
- Пълноценно научно проучване на връзката и наследството на Фердинанд с рода на едни от неговите предци Кохари и поредицата кампани, които са водени за очернянето на тези родова връзка;

- Представяне на отношенията, преки и задочни, между княз Александър (бивш принц фон Батенберг, после граф фон Хартенау) и княз Фердинанд;
- Обобщаване на периода на непосредствената подготовка на принц Фердинанд и пътуването му до България;

Основната цел на монографията е посочване на аргументите, извличане на изводите и пресъздаване на параметрите, в които се движи бъдещият владетел като личност с голяма заслуга за последващата европеизация и модернизация на България.

Изграждането на монографията е свързано със задълбочена работа с документални източници. За разглеждания период това са логично в по-малка степен български – ЦДА, НАБАН, ДВИА, НБКМ-БИА, регионални музеи и библиотеки, личният архив на семейството на Цар Симеон, архивът на Фонд за опазване на историческото наследство „Цар Борис и Царица Йоанна“ – дворец Врана, София. Основните масиви са на територията на Австрия, Словакия, Германия, отчасти Русия. В контекста на голямото изследване на европеизацията на държавата при цар Фердинанд (в което представената монография се явява първа част), са използвани значително повече източници, подробно дадени в края на книгата. Същото се отнася и за публикуваните документи за периода 1887-1912.

Периодичният печат дава многобройни сведения за епохата, процесите и ценни характеристики на принц Ферди-

нанг и на неговото обкръжение. Въпреки абсурда, именно разминаването и грешките в журналистическите материали, дават възможност на изследвателя да направи своите изводи и да направи нужните корекции в досега известното за личността и епохата. Портретите на Кобурга в изданията на Германския Райх и особено на Австро-Унгария са ценен източник за психологическа студия на публичните очаквания към един бъдещ владетел, дават нюанси във възприятието на „народа“ за един „синекръвен“, ценни са за нас като отправна точка в играта на имидж и репутация, която волно или неволно се налага в продължение на над десет години в навечерието на кампанията по избора на Фердинанд за български княз.

Епохата на XIX век — пълно ново време с едни от най-плътните картини на своите създатели и обитатели — дава поредица от незаменими образци на публикувани спомени, мемоари, дневници и писма. По отношение на изследване на образа на принца, семейството и средата му те не само дават живот на събитийната история, но подпомагат автора за налагане на един по-свободен и лек стил на изложение, без това да пречи на стриктната интерпретация на фактите.

Продължителният житейски път и разнородната дейност на цар Фердинанд са свързани с най-значителните събития от континенталната и родната история, затова немалко са и изследванията за тях. Поради факта, че тук предлаганата монография обхваща само малка част от битието и дейността на бъдещия български владетел

– тази до възшествието му – бихме желали да разширим историографския преглед върху целия му живот и дейност. Без претенцията да обхваща пълния списък на научни публикации по неговата тема (особено що се отнася до статии с пряка и косвена насоченост), по-долу бихме искали да направим един историографски обзор на най-важните издания, насочени директно към личността на владетеля.

До абдикацията на цар Фердинанд трудовете на български автори, посветени на него и дейността му, са ограничени до издания, свързани с годишнини от възшествието му. Такива са, например: *Калчев, Г.* Двадесетгодишният юбилей на Негово Царско Височество българският княз, 1887 – 2 август 1907. С., 1908; *Гужулов, Котев* (изд.). Двадесет пет годишно царуване на Негово Величество Фердинанда I царя на българите, 1887–1912. С., 1912.; *Негово Величество Фердинанд I Цар на българите.* Биографически очерк по случай тридесет годишнината от царуването му. С., 1917, или *Юбилейна книга* в чест на Негово Величество Фердинанд I, цар на българите, издадена по случай 75-годишнината от рождението му. С., 1937. *Парлапанов, И.* (съст.). Алманах на Царство България 1878–1928 г. (двуезично бълг. и немски). Leipzig und Sofia: 1928.⁴

Крайъгълен камък на четвъртвековния юбилей е: *Доклад* до Негово Величество Фердинанд I Цар на българите, по случай 25-годишнината от възшествието му на българ-

⁴ Тези издания представят и обзор на живота и образованието на принц Фердинанд, но без нужната прецизност и без да следват оригинални документи и извори.

ския престол 1887–1912. С., 1912.; Издържани са в умерен верноподанически дух, съответстващ на задачата на изданията, и изобилстват от данни, справки и статистика, които ги правят изключително ценни за изследване на епохата до войните.

Подобни обемни сборници и издания, които пряко или косвено обслужват темата за дейността на Монарха, са специализираните *Юбилейна книга* на град София (1878–1928). С., 1928, или *Протич*, А. Петдесет години българско изкуство. Т. 1, С., 1933. Те разкриват данни и обстоятелства в строго професионални сфери като изкуството, естествените науки и т.н. Показателно е, че всички тези издания не съдържат формулировки, напускащи умерения тон, да не говорим за такива, даващи основание за подозрения в някакъв култ към царската особа.

Особен сегмент са научните публикации на Монарха или на други наши и чуждестранни автори, публикувани най-вече в сборници и/или научни списания. Едно от най-ранните е забележителното дело на: *Байкушев*, К. Доклад до Н.Ц.В. Фердинанд I. Пловдив, 1900. Сред чуждестранните първенство държи сборникът (тук даден като том II) от южноамериканското пътешествие на младия принц Фердинанд: *Wawra v. Fernsee: Itinera principum S. Coburgi: die botanische Ausbeute von den Reisen ihrer Hoheiten der Prinzen von Sachsen-Coburg-Gotha, II. Reise der Prinzen August und Ferdinand nach Brasilien* (1879). Wien, 1883.

Безспорно най-интересни за изследване личността на цар Фердинанд са изданията, които могат да бъдат причисле-

ни към сферата на мемоаристиката и към епистоларния жанр. Такива са: *Станчова*, А. Дворцови и дипломатически спомени 1887-1915. С., 1934; *Петрова*, С. Моите спомени. С., 1991; *Маттеев*, П. Издирване и уговаряне на княз Фердинанда да приеме княжеското достойнство на България. // Българска мисъл, XI. С., 1934.; *Малинов*, А. Страници от новата ни политическа история. Спомени. С., 1938; *Игов*, Н. (съст.). Фердинанд Български. Сборник спомени. С., 1996.

Непосредствено след абдикацията, края на войната и катастрофичните настроения се множат книжки като: *Пасков*, В. Как абдикира Цар Фердинанд. В: *Куманов*, М. (съст.). Как абдикира цар Фердинанд. С., 1993; *Правов*, д-р. Абдикацията на Фердинанда. Добрич, 2011, или *Папанчев*, А. Едно престъпно царуване. С., 1923. Но даже и те не са така изобретателно подвеждащи и напълно фалшифицирани, както пропагандната книжка *Anonymous: Ferdinand of Bulgaria: The Amazing Career Of a Shoddy Czar*. London: 1916, която заслужава да бъде прочетена като екземплярна пример за негативна кампания, нямаща (почти) нищо общо с действителността.

Към този жанр бих прибавил още знакови издания, които отварят широк хоризонт за изследване на характера и управлението на Монарха: *Николова*, В. *Нончева*, Е. (съст.). Дневник на Станимир Станимиров за образованието на цар Борис III и принц Кирил. С., 2001 – която дава практически цялостна картина на обучението и философията за израстване на княжеските деца, наложена от баща им; *Лалков*, М. Фердинанд Първи – императорски блян, царска корона. – В: Български държавници (1878 – 1918). С.: 1993. *Madol*:

Ferdinand von Bulgarien: der Traum von Byzanz. Berlin: 1931, който труд почива върху лични записки, кореспонденция и предложения на Монарха⁵, претърпял негово частична редакция вече в изгнание.

В периода на комунистическия режим властта предприема няколко твърде неуспешни опити да разгледа дидактично и пропагандно царската тема, включвайки пряко или задочно и образа на цар Фердинанд. Такива са, например: *Йовков*, И. Кобургът. С., 1980; *Пауновски*, И. Възмездие. С., 1971; *Зидаров*, К. Царска милост.⁶ Пиеза в 7 картини. С., 1946; *Караславов*, С. Детрониране на величията. С., 1986.

През 1980-е години множество монографии осветляват косвено личността и действията на Монарха, като тук ще спомена само една част от тях: *Лалков*, М.: 1983 — Балканската политика на Австро-Унгария 1914-1917 г., С. 1983; България в балканската политика на Австро-Унгария 1878-1903 г., С. 1993; Владетели на България: Ханове, царе, държавници, С. 1996; История на България в живота и делата на владетели, С. 2000. *Попов*, Р.: Балканската политика на България 1894-1898 С., БАН: 1984; България и Русия 1894-1898. Политически отношения. С., ОФ, 1985; България на

⁵ Най-известният сред прякорите на цар Фердинанд в неговото обкръжение.

⁶ Написана е през 1946 г. по контракцията с тогавашната Камара на народната култура. С нея на 12 октомври 1948 г. Народният театър в София открива сезона си. По-късно е изграна във всички театри в страната, превръща се едва ли не в задължителен репертоар, превеждана и поставяна и в чужбина. Получава „Димитровска награда“ за 1950 г. Претърпява няколко издания (1969, 1970, 1972, 1987), вкл. в поредицата „Библиотека за ученика“ (1968). Екранизирана е през 1962 г. от режисьора Стефан Сърчаджиев с музика на Любомир Пипков.

кръстопът. Регентството 1886–1887. С., УИ: 1991. *Грънчаров*, Ст.: Политическите сили и монархическият институт в България 1886–1894. С., Наука и изкуство: 1984; България на прага на двадесетото столетие. Политически аспекти. С., ОФ: 1986; Идеи за държавност, национализми и развития от началото на XIX век до края на Първата световна война. С., Дамян Яков: 2001. *Пантев*, А. Англия срещу Русия на Балканите: 1879–1894, С., Наука и изкуство: 1972; Стефан Стамболов – хъшът държавник, или Българският Бисмарк, С., Знание: 1994; Българска история в европейски контекст, С., Христо Ботев: 2000.

Особено място сред изданията, посветени на цар Фердинанд, заема обемистата книга на *Alexandre F. Hepp*: *Ferdinand de Bulgarie Intime*. Paris, 1921. Макар за мое учудване никога да не е посегнал към превода ѝ на български, тя носи в себе си изключителен материал, описания и много добри сюжети, които големият френски журналист Еп е посветил на царя след множество срещи и разговори. Самият текст няма никакви научни претенции, но далеч надхвърля обикновените записки и спомени на един съвременник на Фердинанд Български. Подобна може да бъде оценката и за вероятно най-добрия до днес портрет на майката на владетеля *Olivier Defrance*: *La Médicis des Cobourg: Clémentine d'Orléans*. 2007 et 2010, също очакващ снизхождението на българските книгоиздатели.

Косвени, но твърде любопитни детайли и живи скици за царя оставят обемните спомени от ранга на: *Stephanie von Lónyay*: *Ich sollte Kaiserin werden*, Leipzig, 1935; *The Infanta Eulalia of Spain: Courts and Countries After the War*. NY, 1925., и *Marie Queen of Roumania: The Story of My Life*, 1934 (премър-

пяла много издания и преводи). Някъде в този ред трябва да намерим място и за издания от второстепенна за темата ни важност като: *Nadejda Muir*: Dimitri Stancioff: Patriot and Cosmopolitan 1864–1940, 1957 (на български: *Мюър*, Н. Димитър Станчов. Патриот и космополит (1864 – 1940). С., 1991; някои описания у Димо Казасов и само толкова поради крайната му пристрастност; *Велчев*, В. Принос към новата ни история. С., 1922.

В сферата на църковната тематика, свързана с цар Фердинанд, бих изтъкнал: *Шалафов*, И. Царската династия и Българската православна църква. В: Юбилеен сборник 100 години СДС “Св. Иван Рилски”. С., 2003, както и *Цацов*, Б. Летопис на Българската църква. Т.1. С., 2010.

Сред българските мемоарни издания, посветени експлицитно на княз Фердинанд, първенство държи: *Ганчев*, Д. Спомени за княжеското време. С., 1923 (последващи издания: Издателство на ОФ: 1973 и 1983, Захарий Стоянов: 2012). Безспорно е, че иначе неговията по обем книга дава редица интересни подробности от епохата, прави запомнящи се заключения и предлага характеристики на българина и българското, сравними с високите примери на Захари Стоянов или Иван Хаджийски. За съжаление спомените са отразили прекалената едностранчивост на автора към обекта на книгата и същевременно огледално са предали минорното настроение, беязало годината на тяхното завършване (гражданска война в страната, напреднала възраст, физическа болест и депримираност на автора). Като добавим към тези обстоятелства и факта, че в по-масовите си късни издания спомените на Ганчев излизат след намеса на двама комисари на БКП:

литературна обработка на Николай Хайтов и съставителство и редакторство на Давид Коев, на практика вместо мемоарна на книгата се възлага да изиграе пропагандна роля.⁷

Писмата на хофмаршала граф Бурболов до майка му, изпращани регулярно и покрили голяма част от мирните години на царуването на Фердинанд I, са без съмнение най-подробният и автентичен извор на данни за дворцовия живот, включително в началната фаза. При цялата си дребнавост, придворно кокетство и лишено от държавническа логика подкреждане на приоритетите и събитията, на този аристократ дължим едни от най-цветните пейзажи на онази България, най-автентичните характеристики на княза, роднините и обкръжението му и пътя на неговото политическо укрепване. *Бурболов*, Р. Български дневници. С., 1995, безспорно е библийската христоматия на лаицизма и служи за сериозна опора на научните търсения.

В сферата на изследванията на социалната и дарителската дейност в България след Освобождението, голям брой

⁷ По това време Хайтов е издал първата си книга (1957) и е станал агент на Шесто управление на ДС; член на СБП (1959), редактор във в. "Народна култура" и списание "Наша родина". Председател на Столичния съвет на културата (1975-1977), член е на УС на СБП (от 1966) и секретар на СБП (1966-1968). Коев заема ръководни длъжности във финансови структури, в Главно управление на архивите при Министерския съвет и в Научния архив на БАН. Доктор (1965) и ст.н.с. по стопанска история (1970). Има над сто научни публикации в областта на стопанската история на България, архивоведството, историческата метрология и историята и културата на българските евреи. Ясна е истинската причина именно тези "другари" да бъдат изпратени за държавни цензори на изданието. Прочее, същата цензорска мисия е изпратена и по-късно с изданията на "Записките" на З.Стоянов, "Строителите" на С.Радев, "Дневникът" на Филов, "Детронирание на величията" на Сл.Караславов и др.

данни и статистики намираме в задълбоченото изследване: *Николова, В. Стоянова, Р.* Споделената отговорност. Гражданските организации, държавата и институциите за обществени грижи в България (1878-1939). С., 2009, както и: *Николова, В. Стоянова, Р.* (съст.). Енциклопедия „Дарителството“. Дарителски фондове и фондации в България 1878-1951. Т. 1-2. С., 2011.

Особена тежест сред книгите на тази тема има трудът: *Кирков, Д.* Царски дарения в полза на България. Факти и документи. С., Изток-Запад: 2013, постигнал амбициозната цел да извади на преден план и подреди умишлено пренебрегваната и negliжирана първенстваща роля на царете и владетелското семейство по отношение на благотворителността. Един тържествен образ предоставя *Шалафов, И.* Цар Фердинанд Български. Вярност и Постоянство. С., 2010.

Сферата на архитектурата и строителството и убедителната европеизация на вкуса и стила в България през разглеждания период са подробно и изключително професионално разгледани в множество научни статии на (вече покойния) г-р арх. Петър Йокимов и г-р арх. Любинка Стоилова – един забележителен тандем в изучаването на модерна архитектурна България. Важни са и трудовете на арх. Христо Ганчев, дългогодишен експерт на Министерството на културата, запознат отблизо и с реставрационните процеси у нас.

Към произведения като *Димитров, П.* Баба Клементина. С., 1994 е необходимо да се подхожда предпазливо както по

отношение на достоверността, така и заради приповдигнатия тон.⁸ Сериозни масиви информация не са подплатени еднозначно с позовавания.

Генерално в същата посока е оценката за различни в същността си, но близки в задълбочеността си произведения като: *John Macdonald: Czar Ferdinand and his People*. London, 1913. (все пак автор на множество отлични попадения, особено в кратките описания и заключенията); *Paul Lindenberg: Ferdinand I. König von Bulgarien*. Berlin 1918; *Peter von Fleischmann: Ferdinand I. König der Bulgaren sein Volk und sein Land*. Bamberg, 1916; *Josef Knodt: Ferdinand der Bulgare*. Bielefeld, 1947. По отношение на разказите на близките на царя и дори на ежедневните му съратници можем да изразим дълбоко разочарование, че никой от тях не е водил дневник или не е отделил нужното време след абдикацията, за да опише и издаде спомени на съвременници на управлението на Фердинанд I. Това в особена степен важи за Флайшман, който е един от най-привързаните към царя персонажи — връзка, която надживява него и се пренася върху съпругата и дъщеря му.

Заслужава да бъде подчертано особеното място, което заема *Richard von Mach: Aus bewegter Balkanzeit 1879-1912*. Berlin, 1928, в текстовите масиви, от които пряко и косвено черпим сведения и гледна точка за личността и времето на Монарха и неговото обкръжение. Проблемът тук е, че между

⁸ Както и към неговите **Pashanko Dimitroff: Boris III of Bulgaria (1894-1943)** Sussex, 1986 и **King of Mercy. Boris III of Bulgaria 1894-1943**. London, 1986.

първото издание⁹ и второто¹⁰ съществува голямата разлика в липсата на цялата първа оригинална глава, посветена на преките и задочни отношенията между княз Александър и княз Фердинанд и голяма част от живота на Александър в чужбина (явно през 1992 г. издателят по неизвестни причини е заложил единствено на публичния интерес към Стамболов и съдбата му). Едва през 2002 г. това орязване на ценния труд на фон Мах беше преодоляно чрез включването на текста в *Фон Мах, Р. Балкански работи. С., Весела Люцканова: 2002.*

Някъде в подножието на сериозните изследвания, посветени на българския владетел Фердинанд I с право, но не по-високо, можем да поставим добилата популярност в годината на своето отпечатване *Stephen Constant: Foxu Ferdinand, 1861–1948, London, 1980.* (на български: *Констант, С. Фердинанд лисицата. Цар на България. С., 1992*). Пресилено би било да negliжираме тази издържана в стилистиката на британския популярен исторически разказ книга, но в никакъв случай не бива да ѝ отреждаме място сред истински сериозните книги по темата. Неоснователно е да подозираме някакъв пресантиман към Монарха от страна на автора с истинско име Стоян-Константин Владимиров Данев (роген в София през 1931 г.) само защото е пряк наследник на Тодор Бурмов, Константин Хаджикалочов и Стоян Данев; всъщност едноплановото английско отношение към Фердинанд през десетилетията е много по-типично за този автор, отколкото русофилският ко-

⁹ **Фон Мах, Р.** Из българските бурни времена. Спомени от 1879-1918 г. С., Независимост АД: 1929.

¹⁰ **Фон Мах, Р.** Из българските бурни времена С., ИК „Стрелец“: 1992.

рен на средата му. Далеч по-притеснително на практика е построяването на разказа върху малко на брой и слаби извори, което от друга страна прави книгата едно по-лесно четимо и ефектно публицистично повествование с претенция за цялостен портрет.

Темата за личността и дейността на владетеля Фердинанд I не е била разглеждана досега след демократичните промени в България с изключение на *Цветков, Ж.* Книга за цар Фердинанд и българите. С., 2010. Въпреки нейната многопосочност си позволявам да запазя резерви към погрешбата и боравенето с източниците.

Сред чуждоезичните книги, посветени пряко или косвено на Монарха, своето високо място зае наскоро *Günther Fuhrmann: Haus der Könige. Das Wiener Palais Coburg.* Wien, 2018, която е практически непозната на българския експертен и масов читател. Макар и непрофесионален историк, магистър Фурман от години е посветен да изследва големите централноевропейски владетелски родове и домове, сред които заслужено попадна и Сакс-Кобург-Готският. Пространното, прецизно и изключително детайлно изследване е придружено от навременни и твърде находчиви определения и заключения за ролята на цар Фердинанд, неговата майка и останалите му роднини, разпръснати из света. Със съжаление отбелязвам, че задълбоченото изследване на *Roman Holec: Coburgovci a Slovensko,* Bratislava: Kalligram, 2010, не намери полагащия му се широк отзвук поради езикови пречки, макар авторът да компенсира това с поредица от англо- и немскоезични статии (включително и у нас) и участия в публични форуми в Европа и САЩ.

Отново на немскоезичния пазар, но за съжаление без сериозно влияние у нас чрез българското си издание, преди половин век излезе *Joachim von Königsłow: Ferdinand von Bulgarien vom Beginn der Thronkandidatur bis zur Anerkennung durch die Großmächte 1886 bis 1896*, München, 1970 (*Кьонигс-лов, Й. Фердинанд Български. От началото на кандидатурата за трона до признаването от великите сили 1886–1896*. С., 1998).¹¹ До днес това е единственото изследване извън страната, което не само покрива високите научни критерии, но предлага на читателя някои забележителни констатации за разглеждания период и участници в него. Самият факт, че работата на г-р фон Кьонигссьов¹² е одобрена и приета в най-реномираната централноевропейска научна поредица (том 69), говори сам за себе си по отношение на нейните качества.

Последната книга, посветена изцяло на личността на дейността на Монарха, е на *Hans-Joachim Böttcher: Ferdinand von Sachsen-Coburg und Gotha 1861–1948*. Berlin, 2019.¹³ С голямо съжаление трябва да констатирам, че въпреки сериозния

¹¹ Освен, че е с отчайващо полиграфическо качество, изданието остава у читателя сериозни двоумения за езиковата компетентност и историческото познание на преводаческия и редакторския екип. Прочее, неприемливото оформление е белязало и много други ключови издания като Магол, Фон Мах, Констънт и др.

¹² Йоахим фон Кьонигссьов е роден през 1939 г. Завършва социология, публицистика, славистика, източно- и югоизточноевропейска история в университетите Мюнстер и Мюнхен. Занимава се с издателска дейност. Завършва педагогика и преподава немски език и история.

¹³ Ханс Йоахим Бьотхер е роден през 1947 г. в Дюбен, Саксония. До 1990 г. работи в индустриално предприятие на ГДР. След това се занимава професионално с опазване на паметници, което е извършвал преди това доброволно. Автор е на стотици статии и очерци в местната преса, както и на десетки биографии и монографии (тази за цар Фердинанд е 26-та му книга).

си обем книгата манифестира поредица от фундаментални пропуски, които я правят напълно неподходяща за сериозна научна работа, за обучение или цитиране. Същата не съдържа никакъв научен апарат, не е посочен извор за нито едно цитиране, не е работено в архив, личните имена и редица наименования в България са предадени с фундаментални грешки, в текста практически липсва каквото и да е приносно съдържание, тъй като Бьотхер директно е възимствал информация от няколко основни публикувани книги по темата – за да споменем само някои от най-фрапиращите пропуски. Там, където биографичният разказ напуска полето на добре известните публикувани произведения (например: за произход на рода, за политическа конюнктура в България през 31 години управление на царя, за времето след абдикацията с малки изключения, за които има публикувани записки) авторът е обран до телеграфен стил и е видимо безпомощен. Отдавам публикуването на произведението, което авторът представя като *„аналитична среща с българската история“*, на хаотичната либерализация на книжния пазар, видимо не подминала дори държавата като Германия, макар при липса на амбиции за достоверност и научен подход от страна на автор и издателство, книгата да представлява един възможен интерес на нивото на популярната и полуроманизирана литература.¹⁴

¹⁴ Невъзможно е да цитирам дори отчасти десетките статии, посветени на личността и делото на Монарха, да не говорим за онези, занимаващи се с процеси и събития, докосващи косвено държавния глава.